

Catalogació i comentari dels estudis sobre folklore d'Isidor Macabich a Eivissa

Romancer tradicional eivissenc (1954)

per Joan Gomila Pere

Isidor Macabich i Llobet (Eivissa, 1883 – Barcelona, 1973), com a compilador, presentà l'any 1954 el *Romancer tradicional eivissenc*, un volum amb vint-i-sis balades d'Eivissa i Formentera, de les quals Marià Aguiló ja n'havia inclòs onze prèviament al *Romancer popular de la terra catalana* (1893). Aquestes cançons es van transcriure, posteriorment, al volum IV de la *Historia de Ibiza* (1967), el seu *magnum opus*, al capítol «Glosa al romancero».¹

Catalogació i comentari dels estudis sobre folklore

En aquest apartat s'estudien i classifiquen cadascun dels romanços que inclogué Isidor Macabich al seu *Romancer tradicional eivissenc* (1954), una de les seves tres obres centrals d'interès en folklore i etnopoètica. Seguint un mètode descriptiu amb un sistema de fitxes simplifiquades (títol de la composició, paginació al volum, classificació, comentari), es tracten, a continuació, cadascuna de les vint-i-sis composicions.

a. *Romancer tradicional eivissenc* (1954)

El romanç és una classe de cançó glosada que apareix a la Península Ibèrica entre els segles XV i XVI, seguint el continuïum amb les cançons que els trobadors conreaven des d'un parell de segles abans. Les cançons són una manifestació del poble carregada d'espontaneïtat, del pensament tant individual com col·lec-

Resum

Els estudis sobre folklore i etnopoètica a Eivissa i Formentera no s'entenen sense l'aportació colossal d'Isidor Macabich i Llobet, qui fou un dels màxims estudiosos en aquest camp de coneixement durant un espai en el temps d'aproximadament mig segle. Els seus estudis en folklore i literatura popular, al llarg de la seva vasta i diversa obra, funcionen com a apèndix de la seva recerca historiogràfica i aporten una cosmovisió de la cultura popular de les Pitiüses gens negligible. Pel que fa al cançoner tradicional d'Eivissa i Formentera, realitzà els seus primers treballs a principis del segle XX en periòdics i revistes, fins a publicar, després de la guerra civil, el *Romancer tradicional eivissenc* (1954), un important volum fonamental per tal de conèixer el ric i variat cançoner popular del territori pitius amb més d'una vintena de cançons i variants.

Mots clau: folklore, etnopoètica, Isidor Macabich, Eivissa, *Romancer tradicional eivissenc*, Marià Aguiló, romancer, cançoner.

Abstract

Studies on folklore and ethno-poetics in Ibiza and Formentera cannot be understood without considering the colossal contribution of Isidor Macabich i Llobet, who was one of the greatest scholars in this field of knowledge for about half a century. His studies in folklore and popular literature, throughout his vast and diverse work, serve as an appendix to his historiographical research and provide a significant worldview of the popular culture of the Pitiüses. As for the traditional romancero of Ibiza and Formentera, he made his first works in the early twentieth century in newspapers and magazines, until publishing, after the Spanish Civil War, the *Romancer tradicional eivissenc* (1954), an important volume for such as to know the rich and varied popular song book of the Pitiusan Islands that includes more than twenty songs and variants.

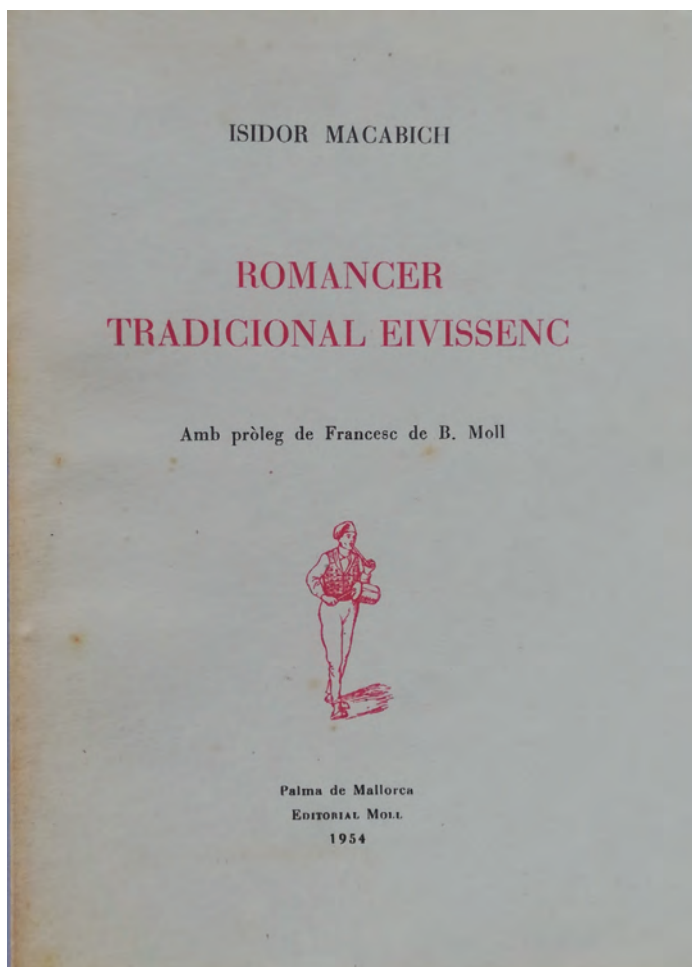
Keywords: ethno-poetics, Isidor Macabich, Eivissa, *Romancer tradicional eivissenc*, Marià Aguiló, romancero, songbook.

tiu de la gent, de funció social. La seva base poètica és fonamental, i les seves melodies solen ser senzilles.

El primer text romancer conegut de les illes Balears consta a Mallorca, és de devers el 1421 i està firmat per Jaume Olesa. A Eivissa, fins a la publicació de *Les Balears descrites per la paraula i la imatge* a Leipzig (1869-1891) de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, en nou volums, que conté un recull de can-

çons populars eivissenques, encara no s'havia fet cap estudi del gènere a l'illa. Marià Aguiló fou dels primers col·lectors per tots els territoris de la llengua de cançons tradicionals al seu *Romancer popular de la terra catalana*, amb materials que ell mateix va espigolar i ordenar. També existeixen molts textos dins revistes i llibres, altres reculls inèdits; i tots fan parió amb el de Macabich (Massot 1964: 65). El seu volum s'inspira certament en el

1. Vegeu MACABICH, Volum IV de la *Historia de Ibiza* (Eivissa 1967), p. 147-193.

Coberta de *Romancer tradicional eivissenc* (1954)
[Font: foto pròpia]

Mots (hi anuncia, ja, la intenció de confeccionar la important obra etnològica que serà el *Romancer*, finalment publicat després de la guerra civil), *Del cancionero ibicenco: Notas folklóricas*, Ibiza I (1944-45), p. 34-37, 101-103; *Un nuevo romance del Cid*, *En Rodriguet*, Ibiza I (1944-1945), p. 82-84; etcètera. És una època, aquesta, on els estudiosos de la cançó deixen d'emprar la denominació de «romancer» i comencen a fer ús del terme «cançoner», destacant-hi més l'aspecte musical (Rebés 1991: 812). Macabich, però, es mantingué en la tradició, com feu el seu referent Marià Aguiló.² Els cançoners eren col·leccions breus, de caràcter divulgatiu, i des del moment d'aquest canvi de paradigma, els col·lectors acostumaven a tenir alguna formació musical. Cal saber que Macabich rebé de jove lliçons de música de la mà de Joan Mayans i Marí.³

No s'ha d'oblidar la relació que Macabich mantingué amb Baltasar Samper, qui, als inicis dels anys vint, era un dels investigadors més destacats de l'*Obra del Cançoner Popular de Catalunya*, un ambiciós projecte patrocinat per Rafael Patxot i Jubert juntament amb la col·laboració de l'Orfeó Català (Marí 2016: 18) amb l'objectiu de recopilar les cançons tradicionals de totes les terres de parla catalana. El seu funcionament consistia en visites a molts indrets en parelles d'investigadors, que s'encarregaven de transcriure lletres i melodies que els informadors locals els cedien. Aquestes eixides s'anomenaren «missions de recerca». Entre els anys 1924 i 1932 recopilaren dades a les illes Balears; Samper junt amb el seu company Ramon Morey, feren una estada el 1928 a Eivissa en la que fou la cinquena missió, on aprofitaren per visitar Isidor Macabich al palau episcopal de la ciutat per demanar-

model de la Renaixença, però, com els reculls de Rafel Ginard Bauçà amb el *Cançoner Popular de Mallorca* (1960) o les *Cançons populars mallorquines* (1934) de Francesc de B. Moll, era més sistemàtic i usava procediments més positivistes a l'hora de recollir les cançons populars.

Són coneguts vint-i-vuit romanços eivissencs i formenterers, els quals solen ser més llargs i adornats que no els d'altres procedències: dotze es publicaren al recull d'Aguiló (aquest realitza versions arreglades en vista de variants a diferents illes), i la resta, a Macabich. D'aquests, setze són coneguts a Mallorca, Menorca o a les dues illes.

Pel que fa a la feina de recollir de Macabich, el *Romancer* publicat l'any 1954 per l'Editorial Moll (Palma) és una de les principals aportacions seves al folklore illenc. Consisteix en un volum on aplega

vint-i-sis balades pitiüses, onze de les quals calca del *Romancer popular de la terra catalana* (1893) de Marià Aguiló, a més de facilitar diferents versions i variants de collita pròpia de moltes de les cançons. Trobem romanços de captius, religiosos, històrics, lírics, entre altres gèneres; i cal tenir en compte el fet que Macabich, atès que era clergue, mai no s'hauria plantejat de recollir les cançons verdes, estribots bruts o cançons de porfídia (burlesca i pujada de to, picaresca).

A l'època primerenca, en la qual Macabich publica els seus primers treballs, coincidint amb la publicació de *Mots de bona cristiandat* (1918), ja realitzà els primers estudis sobre el romancer tradicional d'Eivissa i Formentera –sota la nomenclatura *eivissenc*. Algunes d'aquestes manifestacions són: *Replec de cançons pajésas*. *Nuestra Hoja*, a 26 de maig de 1912; pinzellades a

2. Els romanços prèviament recollits per Aguiló seran indicats amb un asterisc (*) al títol.

3. Eivissa 1851 – 1932. Professor de segona ensenyança, violinista, organista, compositor. Font: EEiF.

li referències de les parròquies de l'illa, i copiaren cançons que ell els cedí d'entre les dels seus arxius. A més, el quatre de setembre Macabich publicà al *Diario de Ibiza* tres cançons populars (Marí 2016: 21).

Quan el *Romancer* sortí a la llum, ja havia anunciat que publicaria una altra obra sobre costumisme eivissenc, on parlaria més àmpliament sobre la cançó popular eivissenca, material que resultà ser inserit la dècada vinent al volum IV («Costumbrismo») de la seva *Historia de Ibiza* i no en un altre llibre específicament continuador d'aquesta tasca.

Francesc de B. Moll, al «Pròleg» de l'obra del 1954 de Macabich, diu d'ell que «[...] no mancava la seva faceta de folklorista, la d'home que sap posar-se en contacte íntim amb el poble i extreure'n el contingut espiritual que s'hi ha anat congrint a través de les centúries» (Macabich 1954: 8), d'acord amb la seva dedicació global a la vida eivissenca. Deixa entreveure, també, la intenció d'ampliar aquests materials, i descriu aquest volum com el primer treball del seu «Cançoner Eivissenc». ⁴ Continua parlant dels glosadors de l'illa d'Eivissa que cultivaven el gènere romancer, que canta en rima assonant els fets notoris que els ocorren als personatges. Descriu els romanços compilats per Macabich com a «vertaders», de qualitat lírica i formal, enfront d'imitacions degenerades que es podien escoltar en aquell temps. Ara bé, admet que els romanços localitzats a les illes són «elements literaris d'importació»: els temes, l'estructura i moltes de les paraules emprades són les mateixes que al Principat; i els catalans, alhora, malgrat que se'n troba algun d'autòcton, tenen origen al cançoner francès, provençal o castellà (Macabich 1954: 9).

Presentat tot això, elaborarem una fitxa simplificada per deixar

constància, classificar i comentar cadascuna de les composicions incloses al *Romancer* de Macabich. La classificació temàtica seguirà la proposta del *Catàleg del Romancer Balear* de Josep Massot i Muntaner a l'article «Aportació a l'estudi del romancer balear» (1964). ⁵

i. Lo comte Claros de Montalvà i la infanta Claranina*

Pàgines: 13-25.

Classificació: romanç carolingi.

Comentari: Primerament en reproduceix una versió extreta del *Romancer popular* de Marià Aguiló (1893: 307-314) que arregla versions d'Eivissa, Santa Eulària i Formentera i és neta de castellanismes (Massot 1964: 21); seguida d'una variant, prou més curta, «tal com la cantava, fa un bon repic d'anys, sembrada de castellanismes i d'incorreccions, una criada de casa» (a Macabich 1954: 21) on neutralitza les *o* en *u* i converteix les *e* en *i* (gallus, criadus, carinyu, condí, mi padrí, ventana, mi hermana). Així mateix, no és un text autòcton, ja que en trobem altres manifestacions baleàriques i castellanescs, segons diu Moll al pròleg (Macabich 1954: 9). Menéndez Pidal a la seva *Antologia* (1945: 202-203) diu que aquests romanços són vius i espontanis, «de galanteria algo pecaminosa», i són un exemple exquisit del gènere, on domina una «fantasía risueña y sensual». Antigament es trobaven més manifestacions d'aquest tipus, però a Catalunya sembla que no hi han arribat.

ii. Molt trista estava la infanta
Pàgines: 26-31.

Classificació: romanç d'amor desgraciat.

Comentari: Mostra d'expressions afectives psicològiques de tristor en una cançó tradicional (Planells 1985: 34). Sembla ser una modernització d'un poema joglaresc més llarg del segle XV, conegut a la Península Ibèrica, a Amèrica, entre els

Retrat d'Isidor Macabich i Llobet que figura a la galeria de fills il·lustres de l'Ajuntament d'Eivissa (Font: EEIF).

sefardites i fins i tot al Piemont (Massot 1964: 99). De les versions a Catalunya, en trobem de castellànitzades (a Briz, ⁶ Amades; ⁷ també a la versió arreglada eivissenca diu *cuidado*). A Mallorca és «El comte Alarcos» (són versions més depurades i distintes). Conté situacions cruels, especialment quan el rei ordena al comte (que varia el nom d'una versió a l'altra) que assassini la seva muller per tal de poder casar-se amb la princesa i acaben de manera desgraciada amb l'aparició d'una força sobrenatural que salva la comtessa; tot i que a la versió d'Eivissa, llarga, molt tradicional i més adornada que les altres, la comtessa mor, així com el rei i la infanta (casada).

iii. Don Enric i don Blasco*

Pàgines: 32-33.

Classificació: romanç de venjança femenines.

Comentari: Aparegué ja a «Del Cancionero Ibicenco» de la revista

6. BRIZ, Francesc (1866-1874), *Cançons de la terra*.

7. AMADES, Joan (1950). *Folklore de Catalunya (vol. II): Cançoner*. Barcelona: E. Ferrando Roca.

4. Macabich no publicà cap obra continuadora d'aquest projecte; això no obstant, els treballs relacionats amb l'àmbit que desenvolupa al volum IV de la *Historia* en poden ser considerats, d'alguna manera, la continuació.

5. MASSOT, Josep (1964). «Aportació a l'estudi del romancer balear». *Estudis Romànics*, núm. 7, p. 63-155.

Isidor Macabich a l'església del Convent, on el canonge oficià la seva primera missa (Font: EEiF)

Ibiza. Per a Moll (a Macabich 1954: 9) s'identifica amb «El traidor Marquillos y Blancaflor», un romanç arcaic del qual en consten diverses versions del segle XVI i no és molt estès a Catalunya. Versa sobre un tema novel·lesc, no molt conegut i d'origen incert. Macabich la reproduïx en aquest recull tot i no ser d'Eivissa (fou recollida per Aguiló a Formentera i inclosa al seu *Romancer* 1893: 30-31, versió que reproduïx Macabich). És sabut que Aguiló l'escoltà per primer cop a la Mola (Formentera) l'any 1853 (Massot 1964: 108-109), i la publicà al Principat en hexasíl·labs, denotant un probable origen castellà. La versió eivissenca, austera com la castellana, presenta una gallardia singular, té un desenvolupament més humà i lògic i un final narratiu d'acord amb la tradició literària (Macabich 1967 IV: 150).

iv. La druda*⁸
Pàgines: 35-42.
Classificació: romanços de l'adúltera.

Comentari: Reproduïx la versió d'Aguiló al seu *Romancer* (1893: 239-244), arreglada en funció de variants a les quatre illes. A les Balears és conegut com «L'Adúltera» (bastant influïdes per l'espanyol, en fem notar constància a Milà i a altres versions inèdites de distints pobles mallorquins, i Camps⁹ a Menorca). Sense versions espanyoles que constin, en trobem de catalanes, franceses, portugueses, piemonteses i és conegut arreu de la Penín-

8. *drut* m. ant. Concubí; home que comet adulteri; forma femenina: druda. [Font: DCVB].

9. CAMPS, Francesc (1918-1921). *Folklore menorquín (de la pagesia)*. Maó: M. Sintés Rotger.

sula, Amèrica i àdhuc Orient (Massot 1964: 107). Per a Moll (a Macabich 1954: 9) és idèntic a «La amiga de Bernal Francés» (reproduït i anotat per Menéndez Pidal a *Flor nueva de romances viejos* de la Colección Austral, qui afirma que el nom de Bernal Francés varia a cada versió –al cas eivissenc és «don Francisco»–). És interessant apuntar que aquesta versió comença amb «La sorpresa», que retrobarem en una variant a la pàgina 142 del *Romancer* de Macabich.

v. A les hortes del rei moro*

Pàgines: 43-46.

Classificació: vària d'aventures amoroses.

Comentari: És «La infanta deshonrada» a les Balears. Macabich reproduïx la versió d'Aguiló al seu *Romancer* (1893: 125-128) que, com s'indica a Massot (1964: 107), no és una versió sencera ni tampoc del tot neta, arreglada per diferents versions trobades a Mallorca (Amades, Massot, Milà al seu *Romancerillo*, etc.), Menorca (Maó) i Eivissa. Es desconeix el seu origen, i cal destacar en aquestes versions baleàriques la particular intervenció de la criada o donzella de la princesa.

vi. Los dos germans*

Pàgines: 47-53.

Classificació: romanços de captius.

Comentari: Pertany a un grup de romanços trobats a les Illes inicialment cantats en espanyol i que tenen versions catalanes. És el mateix, segons Moll (a Macabich 1954: 9) que «Don Bueso» (reproduït i anotat a Menéndez Pidal, *Flor nueva de romances viejos*), «Els dos germans» a les Balears. Sembla ser (diu Massot 1964: 88) una versió hispànica d'una balada germànica ja perduda amb versions similars en altres països europeus. A més de les nombroses manifestacions a Catalunya, a les Balears és popular: Massot, Ferrer¹⁰ o un inèdit d'Antoni M. Alcover

10. En diversos números de la revista *Tresor dels avis* (Artà, 1922-1928) d'Andreu Ferrer Ginard.

a Mallorca, especialment Aguiló al seu *Romancer* (1893: 170-172) arrelant les versions de les quatre illes, poc modificada, i que Macabich reproduceix. I aquest últim reproduceix a partir de la pàgina 50 del *Romancer* una variant eivissenca recollida directament que, en essència, és quasi idèntica a Aguiló i a Alcover, en la qual inclou castellanismes com *panyos*, *silla*, *raios*.

vii. Les dos valentes catives¹¹

Pàgines: 55-60.

Classificació: romanços de captius.

Comentari: A les illes correspon a «Les dues germanes», un «romanç-conte» que, per Massot (1964: 86), malgrat tenir orígens arcaics, no apareix als romancers antics perquè, diu, als col·lectors no els interessaven les cançons llargues, d'acció i conformades per diversos successos episòdics. Existeixen versions peninsulars, sefardites, i catalanes (normalment bilingües). A les illes, trobem: Massot i d'altres versions a Mallorca, una versió inèdita de Francesc de B. Moll a Menorca; la versió de Milà al *Romancerillo* (1882: 216-218, indicada en una nota a peu de pàgina a Macabich 1954: 60, sota l'epígraf «El mismo asunto» en subíndex 242, del 242 «Las dos hermanas») farcida de castellanismes i la versió de Macabich (és més llarga que la de Milà, i està depurada d'influències lingüístiques externes), la qual complementa amb dotze versos on es conta l'encativament de manera alternativa a la pàgina 60 dient: «Alguns narradors contenen així l'encativament».

viii. Don Joan i don Ramon¹²

Pàgines: 61-62.

Classificació: temàtica diversa, romanços de tragèdies individuals.

Comentari: Aquesta és, segons Oriol & Samper (2017: 224), la primera cançó popular catalana arrelada i publicada en una revista literària destinada a un públic culte, i una de les més valorades del ro-

Isidor Macabich, devers 1964, acompanyat del seu fillol, Isidor Mari Mayans.

mancer, certament. Es trobà primer a Mallorca, i això feu pensar que tenia un origen històric a l'illa, malgrat que es confon perquè hi ha moltes variants catalanes escampades en tot lloc i aleshores fa pensar en un origen continental (Massot 1964: 133). Hi ha, a més, un debat sobre si és una versió incompleta del romanç francès «*Roi Renaud*», derivat d'una cançó escandinava i alhora d'una llegenda germànica. A Catalunya es troba principalment una versió heptasil·laba (recorda els romanços heptasil·labs d'origen francès, com també «La Porquerola») sense paral·lelismes, que explica amb èpica i accentuada personalitat l'arribada d'un cavaller a la seva casa després de la guerra, on troba sa mare, qui li anuncia el deslliurament de la seva muller, fet davant del qual el cavaller demana la mort. D'altra banda, a les Balears, fou recollit per Quadrado,¹² Milà, l'arxiduc Lluís Salvador,¹³ entre d'altres. Ens ocupa més, aquí, les versions d'Aguiló al *Romancer* (1893: 3-4, 9-10), sense retocs i a partir de diferents versions de pobles de Mallorca; i la segona, que es tracta d'una versió recollida entre Eivissa, Sant Llorenç de Balàfia i Formentera, que és

la versió que va ser reproduïda per Macabich al seu *Romancer*. En aquesta, es parla del naixement d'un «infant mascle» (quan, per exemple, a les versions de Milà, Ferrer o Camps a Menorca és una infanta).

ix. Les dos germanes captives

Pàgines: 63-65.

Classificació: romanços de captius.

Comentari: És l'únic que no identifiquem a cap dels reculls ni aplecs romancers que hem anat prenent com a referència, ni catalans ni espanyols, ni tan sols en els *Romancers* més antics. Els romanços d'aquest tipus acostumen a tenir l'origen a Castella, a excepció, però, d'aquest. Per tant, es tracta d'un romanç pròpiament català, nascut a la nostra àrea lingüística i cultural, com alguns d'altres (com per exemple «Un dia jo passava per darrera un penyalar», no identificable en cap altre territori). És un romanç vulgar que segurament devia ser cantat pels joglars d'Eivissa (opina Massot 1964: 90), ja que, de fet, fa referències geogràfiques a llocs de l'illa. L'única versió coneguda, incompleta, és la de Macabich al seu *Romancer*. D'acord amb Cardona (1974: 25), demostra la plena autoritat paterna i la rivalitat fraternal característica dins del context de l'àmbit familiar en la societat d'aquell moment de l'illa.

11. *captiu* o *catiu* (i sa variant antiga *caitiu*), -iva m. i f. [Font: DCVB].

12. QUADRADO, José María (1840). «Poetas mallorquines». *La Palma. Semanario de historia y literatura*, p. 233-234.

13. LLUÍS SALVADOR, Arxiduc (1869-1891). *Die Balearn in Wort und Bild Geschildert*.

Retrat d'Isidor Macabich (per José Pascual).

x. La dida

Pàgines: 67-68.

Classificació: romanços religiosos.

Comentari: «L'infant i la dida», a les illes Balears, té prou present la temàtica de la caça. Breu narració que explica un miracle de la Verge Maria, més coneguda a Catalunya que no a les Illes. N'hi ha, també, versions occitanes i franceses (Massot 1964: 127). D'Aguiló, al segle XIX, se'n coneix una versió inèdita

que arreplegaria diferents visions catalanes, a Mallorca (com «Lo bon rei s'en va a caçar») hi ha alguna versió prou completa, altres de B. Samper i R. Morey («El rei se'n va anà de caça», 1928), una d'inèdita a Menorca, de Galmés, i la versió –acurçada, no tan completa com les altres– de Macabich al seu *Romançer*.

xi. N'Escrivaneta

Pàgines: 69-70.

Classificació: romanç d'amor fidel.

Comentari: També «L'Escriveta», «La filla del Mallorquí» o «del Carmesi», cançó amb petjades a Catalunya, Piemont i Occitània, probablement en primer terme occitana. Es troben històries d'ultramar sovint a les literatures romàniques medievals, i aquesta n'és una manifestació acomodada a la lírica tradicional; a més de semblar estar curiosament emparentada amb els romanços de «Gaiferos» (Massot 1964: 95), cosa que suggereix un origen compartit. Amades, al seu *Cançonner*, explica que a Catalunya és molt cantada, però no hi ha, malgrat això i la seva extensió, variants que canviïn molt l'argument. A Eivissa no sembla molt estesa, ja que Macabich en va trobar una versió, però Aguiló, no. Hi ha una certa contaminació, també, al principi d'«Els dos germans» a Mallorca. La versió de Macabich, com les altres versions catalanes, és heptasil·làbica (tret comú en romanços d'origen francès), és més curta, però en manté els trets argumentals bàsics, per exemple la part representativa del pont de vidre que es romp.

xii. Blanca-Flor

Pàgines: 71-72.

Classificació: romanços lírics.

Comentari: Al pròleg de Moll (a Macabich 1954: 9) s'afirma que és el mateix que «La misa de amor» (de Menéndez Pidal, *Flor nueva de romances viejos*). Temàticament a les Balears correspon a «La dama d'Aragó». Milà i Fontanals fou qui l'edità primer i es pensava que era autòctona de Catalunya (amb un referent d'origen real: la «dama» seria identificable amb la infanta Isabel, filla de Jaume I, afirmació al parer de Massot (1964: 124) sense cap base; mentre que a les versions d'Eivissa i de Mallorca desapareixen els versos que fan referència a la infanta, i es mostren, així, més conservadores). No només això, sinó que se li han atribuït, també, orígens castellans i fins i tot grecs. Sigui com sigui, és molt trobada al Principat i a la resta del domini lingüístic català, sense oblidar les Ba-

lears, sense una versió publicada a Mallorca (a excepció d'algun inèdit), però sí a Menorca, a través de Camps, i a Eivissa al *Romancer* de Macabich. En aquesta última, als primers versos, no comença, com en altres, amb cap referent geogràfic concret («a l'Aragó», «A Nàpols»...).

xiii. La mort del Rei

Pàgines: 73-74.

Classificació: romanç històric.

Comentari: No és autòcton, sembla d'origen castellà, identificable amb «La muerte del príncipe don Juan», que té versions espanyoles i portugueses, però no de catalanes continentals, i no és conegut als romancers o cançoners antics. Algunes versions, especialment les sefardites, identifiquen el rei moribund amb el fill primogènit dels Reis Catòlics (Massot 1964: 82). La versió de Macabich al seu *Romancer* és curiosa i segurament fou lleugerament modificada, com moltes de les altres d'aquest recull.

xiv. El rei mariner

Pàgines: 75-76.

Classificació: romanços de raptos i forçadors.

Comentari: També coneguda com «La donzella» o «El mariner». El tema principal és el rapte femení amb engany inclòs en un vaixell, molt repetit i de llarga tradició. És una de les cançons tradicionals catalanes més famoses: en trobem constància a les Balears, València, Lleida, l'Alguer; també al Piemont; i nombroses traduccions castellanes a Espanya i Amèrica (Massot 1964: 110). A més, les versions catalanes guarden similitud tan sols amb les italianes. La peculiaritat de les versions d'aquest romanç a les Illes, on també hi ha el costum estès de cantar-les, és que se sol suprimir el final, quan s'identifica el raptor amb el fill del vulgar rei de l'Anglaterra. Amb versions d'Aguiló, Massot i d'altres a Mallorca, Ferrer i Camps a Menorca, la versió eivissenca recopilada per Macabich resulta ser la més conservadora: inclou l'episodi del fill del rei, que típicament se suprimia al final del relat.

xv. Dos germans amb voluntat
Pàgines: 77-78.

Classificació: romanços d'amor fidel.

Comentari: Segons (Massot 1964: 127), es tractaria de la vertadera versió catalana, sense versions anàlogues conegudes en altres llocs, del romanç castellà «La difunta pleiteada», d'origen incert però segurament relacionat amb fets històrics succeïts a l'edat medieval. Es creu que a la Península resten inèdites versions més llargues que aquesta.

xvi. N'Erbola

Pàgines: 79-81.

Classificació: romanços de l'esposa dissortada.

Comentari: Dita «N'Arbola» o «Don Joan» (per Francesc-Pelagi Briz a *Cançons de la terra*). Prou cantada arreu del territori, de vegades amb inclusió de castellanismes, a Catalunya no és prou estesa, però a Eivissa en trobem dues versions de la mà de Macabich: no presenten castellanismes, demostren molta força expressiva i acaben amb un final tràgic (Massot 1964: 102). La segona versió aportada per Macabich és a la pàgina 81 del seu *Romancer*, amb vint-i-quatre versos, més curta que l'anterior.

xvii. Naufragi

Pàgines: 83-87.

Classificació: temàtica diversa.

Comentari: A Mallorca i a Eivissa és «La carta de navegar», basada en la cançó de mariners popular a França, Occitània, Portugal i Catalunya «*La courte paille*», del segle XVI. Les versions provençals haurien inspirat les versions catalanes, i d'igual manera alguna de les de Mallorca i la d'Eivissa (Massot 1964: 137). Narra la història d'una barca perduda que, com suggereix Torres (2008: 457), estaria inspirada en un naufragi documentat de l'any 1460, que hauria contaminat les *Cobles de tristor de les tres naus catalanes de conserva*. Molt coneguda a terres catalanes; no té versions menorquines; a Mallorca la trobaren Ginard, l'arxiduc Lluís Salvador, Massot i altres; Briz

la recopila a *Cançons de la terra* el segle XIX, i finalment Macabich amb la seva versió, contaminada.

xviii. Les dues dianes*

Pàgines: 89-94.

Classificació: romanços de l'esposa dissortada.

Comentari: Els romanços originals d'aquest exemple eren en llengua castellana, i algunes versions es catalanitzaren o es presentaven bilingües. Fora de Catalunya no té molt d'abast (Massot 1964: 103), i a les Illes Aguiló recollí versions d'aquest romanç tràgic provinents de llocs variats de Mallorca, Menorca i Formentera al seu *Romancer* (1893: 42, 52-56), i Macabich copià aquesta segona versió d'Aguiló al seu *Romancer*.

xix. La porquerola¹⁴

Pàgines: 95-101.

Classificació: romanços d'amor fidel.

Comentari: Es creu que té origen gal·loromànic, i s'estengué per França, Itàlia i Catalunya. Altra-ment, se'n té constància arreu de la Península Ibèrica, més enllà del Principat, en adaptacions de la versió francesa. En català existeixen moltes variants, tant melòdiques com del text, i és de les cançons més cantades. A les Balears, també molt estesa, les diverses variants són prou coincidents entre elles: Aguiló al *Romancer popular* presenta una versió arreplegant-ne de diversos indrets de Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera (és una versió incompleta i poc retocada que no fou recollida per Macabich, com consta a Massot 1964: 93), Milà i d'altres edicions inèdites, i Macabich amb dues versions: una que explica com el cavaller, quan torna a casa seva, la porquerola és «la primera persona que d'Eivissa conegué»; i la segona (a partir de la pàgina 98) és descrita com una «altra versió, incompleta», amb la peculiaritat que el cavaller ara s'anomena «don Jaume», amb més interès que l'anterior per la seva originalitat, espe-

14. Pastor de porcs. [Font: TERMCAT].

cialment pel final poc freqüent. Les versions d'aquest romanç –d'origen francès– contenen assonàncies amb *-er* en mots que haurien d'acabar en *-ar* (*broder, menger, soper, ginyer, pleguer*) que van en cursiva a les versions de Macabich, així com altres mots en *-é* (*pujé*) igualment en cursiva. Moltes de les terminacions en *-e* són per exigències de la rima.

xx. La infantina de França*

Pàgines: 103-109.

Classificació: romanços de burles i astúcies.

Comentari: Aparegué ja a «Del Cancionero Ibicenco» de la revista *Ibiza*. És el tema de «La infantina», que no és autòcton, d'origen incert i ben estès a diversos països. Romanç fi i elegant (Massot 1964: 122-123), se'n té poca coneixença a Catalunya (Milà i Briz, posant per cas, no en troben versions). Amades n'oferí una i Aguiló tan sols en coneix dues versions. Les versions eivissenques estan, com les d'Aguiló i Amades, contaminades d'«Els dos germans»: la primera apareix al *Romancer* d'Aguiló (1893: 103-106) en vista de versions d'Eivissa, Santa Eulària, Sant Llorenç, Formentera i la Mola, la qual Macabich reproduïx al seu *Romancer* (amb castellanismes com *silla*) i a partir de la pàgina 106 ofereix una variant recollida a Sant Llorenç de Balàfia, líricament superior, per l'informant en Josep Tur Racó, que conté castellanismes com *contento, silla, tato*. Anteriorment ja fou publicada al periòdic *Ebusus* (1922), amb modificacions posteriors.

xxi. Don Gaiferos*

Pàgines: 111-127.

Classificació: romanços carolin-gis o pseudocarolingis.

Comentari: Per a Moll (a Macabich 1954: 9) es pot confrontar amb textos baleàrics i castellans, dels més famosos en la seva temàtica. A Massot (1964: 84) s'indica que és el cas típic d'una «composició jogla-resca tradicionalitzada, molt escurçada i completament canviada en alguns passatges», i que en les versions modernes factícies té cent trenta-quatre versos, escurçada en-

front de les redaccions més anti-gues. D'origen conflictiu, en tenim exemples en català, castellà i portuguès. A Catalunya hi ha poques manifestacions i normalment castellanitzades, i a les Balears tenim: Aguiló al seu *Romancer* (1893: 195-204), arreglada a partir de versions de diferents indrets de l'illa d'Eivissa i l'illa de Formentera sumades a visions continentals, que reproduïx íntegrament Macabich al seu *Romancer*, seguida d'una versió recollida a Sant Llorenç de Balàfia, indicada a partir de la pàgina 121 (de nou per l'informant en Josep Tur Racó) que és més curta que l'anterior, amb certs canvis localitzats i amb castellanismes (*vamos, espuela*) que diu repetidament.

xxii. Lo testament de N'Amelis*

Pàgines: 129-132.

Classificació: romanços de l'esposa dissortada.

Comentari: Aparegué ja a «Del Cancionero Ibicenco» de la revista *Ibiza*. A les Illes és «El testament d'Amèlia». Hi ha variants catalanes, balears i valencianes en abundància (Massot 1964: 104), presentades en hexasíl·labs o heptasíl·labs. A les Balears: Aguiló al seu *Romancer* (1893: 155-156, que serà reproduïda a Macabich al seu *Romancer*), arreglada per versions de les quatre illes, alguna altra versió més curta i també una altra a Macabich (1954: 131-132), un fragment recollit d'una versió eivissenca més llarga, prou expressiu. La filla del rei és enverinada per la seva mare, i llega en testament «tres hisendes, es clauer i ses cadenetes» i «un ganxo» perquè es pengi, a la versió eivissenca.

xxiii. Na Garrideta

Pàgines: 133-135.

Classificació: romanç de raptes i forçadors.

Comentari: Correspon a «El rei tenia tres filles» a les Illes. Com diu (Massot 1964: 111), és el romanç espanyol «Delgadina», d'una temàtica desagradable, però malgrat tot molt estès a la Península, Amèrica, entre els sefardites i amb diverses versions catalanes i baleàriques. A les Balears: Milà al *Romancerillo* amb

castellanismes i una versió de Maó, una versió de l'arxiduc Lluís Salvador, Massot a *El romancero tradicional español en Mallorca*, versions inèdites de pobles, Camps a *Folklore menorquín* i Macabich al *Romancer*, amb una versió que no difereix molt de totes aquestes mencionades anteriorment, amb un final més similar a les mallorquines i amb presència de certs castellanismes.

xxiv. Punició de l'adúltera*

Pàgines: 137-142.

Classificació: romanços de l'adúltera.

Comentari: Moll (a Macabich 1954: 9) fa notar l'equivalència amb el «Romance de la linda Alba» (a Menéndez Pidal, *Flor nueva de romances viejos*). Es troba a Eivissa, Formentera i Mallorca, però primer a les Pitiüses perquè allí és on s'adaptà realment la forma catalana del romanç espanyol «Blanca sois, señora mía» (Massot 1964: 106), coneguda arreu de Catalunya i Portugal en especial pel romancer hispànic. Les versions de Mallorca, al seu torn, són vulgars, modernes i solen estar escrites en castellà. Potser la versió pitiüsa s'influència de «L'Adúltera». A les illes Balears, Aguiló n'inclou al seu *Romancer* (1893: 97-100, 239-241) dues versions: la primera té en compte versions d'Eivissa, Sant Llorenç de Balàfia i Formentera i Macabich la reproduïx al seu *Romancer*; i la segona, amb influències de «Bernal Francés», té versions en cada una de les quatre illes, i ens hem de remetre a «La Druda» de Macabich per trobar-la reproduïda. Macabich, per acabar, afegeix a la pàgina 142 una variant a la primera versió d'Aguiló de vuit versos, que és un fragment del final que ahora remet a «La sorpresa».

xxv. A la ciutat de Nàpols

Pàgines: 143-146.

Classificació: romanços d'amor desgraciat.

Comentari: A les versions del Principat d'aquests romanços d'origen ultrapirinenc, que solen procedir del romancer francès o occità, es troba com «La presó de Nàpols» o

«de Lleida». Versa sobre un amor desgraciat, concretament els amors dels presos i les filles del carceller (a l'original, sent un tema recurrent a França i el Piemont, ja que sembla que prové de la cançó francesa «La Pernette»). A Catalunya existeixen moltes versions i ben diferents; i a les Balears també, però no introdueixen gaires canvis (tanmateix, es noten certes supressions o addicions, com diu Massot 1964: 98): J. M. Quadrado a *Cantos populares*, a Menorca amb Ferrer i Camps, Aguiló amb distintes versions de Mallorca, Milà, l'arxiduc Lluís Salvador, Ginard, entre d'altres, i Macabich a Eivissa amb poques alteracions respecte de les mallorquines, que són més extenses. Remarquem el fenomen de la repetició d'un hemistiqui (*la vida mia / la vida amor*) en cursiva i sagnat als tercer –central– i cinquè –i darrer– vers de cada estrofa de la cançó.

xxvi. En Rodriguet

Pàgines: 147-152.

Classificació: romanços històrics.

Comentari: Aparegué ja a «Del Cancionero Ibicenco» de la revista *Ibiza* sota el títol «Un nuevo romance del Cid, En Rodriguet». Al volum IV de la *Historia*, Macabich en fa menció en diferents episodis com a «Sobre el romancero ibicenco». Peça peculiar i única dins del romancer català, pertanyent al cicle heroic del Cid, de procedència castellana, recollit allà l'any 1930 i publicat el 1942. Menéndez Pidal el considerarà superior a les versions castellanes d'Astúries i Andalusia (Massot 1964: 81). La versió que coneixem, la factícia, es troba tan sols al *Diario de Ibiza* (1940), a la *Historia de Ibiza VI: Crónicas del siglo XVII* (1942) d'Isidor Macabich, a la revista *Ibiza* (núm. 6, 1944) pel mateix autor, al seu *Romancer* (en parla ja Moll al «Pròleg») i a *Folklore de Catalunya: Cançoner* (1951) de Joan Amades. A cada reimpressió, hi feia retocs ortogràfics, canviava certs mots (el tractament de *vós* en comptes de *vostè*, canvis en les formes verbals, entre d'altres) i introduí l'article salat i arreglava qüestions de mètrica (Prats 1987: 43).

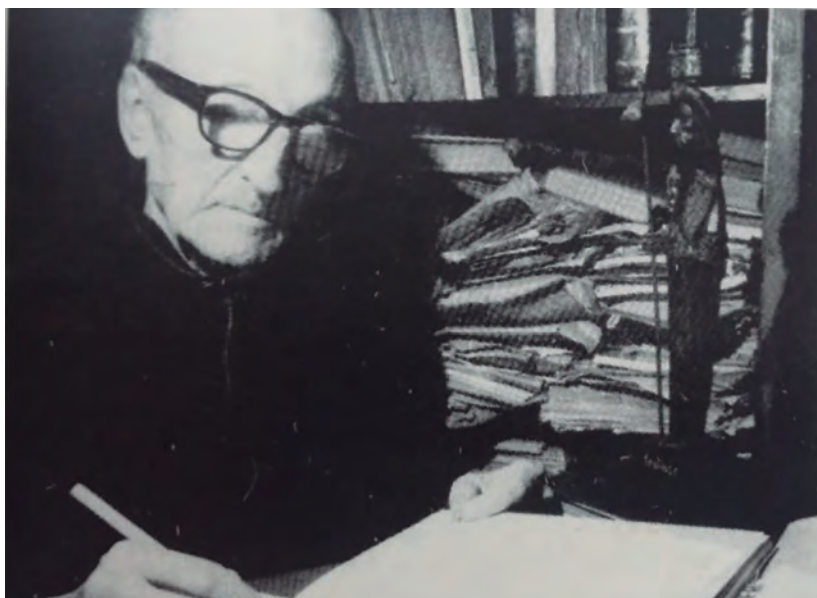

Retrat d'Isidor Macabich fer per Carloandrés López del Rey.

La seva temàtica és característica d'un grup de romanços que tracten fets històrics o anècdotes referides a personatges llegendaris. En aquest cas, l'episodi o tema famós és el de «Las Mocedades del Cid», on l'heroi castellà venja son pare contra el *conde Lozano*, nom canviat aparentment a comte Sano a la variant eivissenca. És l'únic romanç en llengua catalana sobre Rodrigo Díaz de Vivar «El Cid» (narra fets de la seva joventesa). No només això, sinó que és notable l'absència de composicions de temes èpics en l'àmbit català (quan al romancer castellà, en els *romances vells*, perviuen els *cantares de gesta*).

Argumentalment, el romanç versa sobre un pare i els seus tres fills. El més petit és en Llodriguet (o Rodriguet, a Macabich), que és més valent que la resta. El comte Sano humilia el pare, tractant-lo de malvat, i Rodriguet, de només quinze anys, respon a aquesta ofensa. Desafia el comte, li talla el cap i menysprea la còlera que demostra el rei. Rodriguet és el diminutiu del nom de font del personatge (Macabich 1967 IV: 151).

Moll (a Macabich 1954: 10-11) alaba la feina dels traductors des del castellà (i en altres romanços, com «La Porquerola», des del francès) per haver sabut mantenir l'es-

Macabich al seu escriptori (autor: August Vallmitjana).

sència dels conceptes del romanç una vegada en llengua catalana i haver-los atorgat perennitat; a més de destacar aquesta cançó com una manifestació de la capacitat d'assimilació del poble eivissenc d'"elements literaris exòtics", de gran interès erudit per als investigadors. Explica que el poble ha assimilat aquests elements literaris exòtics, mantenint unes formes del llenguatge molt properes a les dels originals en algunes ocasions, i en d'altres s'ha acomodat a la seva pròpia manera de sentir i parlar. Destaca l'adaptació a l'eivissenc dels quatre versos següents del romanç cidia i del recollit per Macabich:

Quítate, Rodrigo, allá,
quítateme allá, diabló,
que tienes el gesto de hombre
y los hechos de león bravo.

Ves-te'n, ves-te'n, Rodriguet,
que no t'he de mester per ara;
ves, que tens paraula d'home
i cor del més gran dianye!

(Moll a Macabich 1954: 11)

Fou gràcies al viatge de Baltasar Samper i de Ramon Morey a Eivissa l'any 1928 que Macabich localitzà, a la parròquia de Nostra Senyora de Jesús, aquest singular romanç (s'in-

dica a Marí 2016: 21), ja que foren els qui parlaren al canonge sobre la seva existència. No se n'especificava ni el transmissor, ni el lloc d'escriptura. Se sap, això sí, gràcies a una carta enviada a Menéndez Pidal, que el canonge arreglà algunes oracions que no s'entenien del tot bé, allargà algun vers incomplet i n'eliminà certes repeticions. Així, accentuà l'aire pitiús amb les modificacions i li afegí genuïtat (Marí 1979: 207).

Isidor Marí publicà en un article a la revista *Randa* el 1979 (dins d'un monogràfic en homenatge a Francesc de B. Moll) on consta una versió "en brut" d'aquest romanç, diferent de la de 1940 que Macabich digué no haver arranjat. A la versió, popular i primitiva, es veuen els castellanismes i dialectalismes que el canonge suprimí. Hi predomina la rima en à i certes assonàncies à-a, conserva rimes à-o, i consta de 165 hemistiquis. Val a dir que aquesta variant ja la hi sol·licità Menéndez Pidal per carta a Macabich, però aquest no la hi va arribar a enviar mai (Prats 1987: 42), i fou inèdita fins que Marí la trobà en l'arxiu personal del seu padrí. Consta en una carta manuscrita al rector de Jesús, amb el nom de Toni Marí, que bé podria ser l'informant o el rector.

Bibliografia

- AGUILÓ, Marià (1893). *Romancer popular de la terra catalana*. Barcelona: Llibreria d'Àlvar Verdaguer, 382 p.
- CARDONA, Joan (1974). «Estatus familiar ibicenco y su presencia en el "Romancer tradicional"». *Eivissa*, núm. 5, p. 24-25.
- MACABICH, Isidor (1954). *Romancer tradicional eivissenc*. Pròleg de Francesc de B. Moll. Palma: Moll (Les Illes d'Or; 62), 156 p.
- (1967). *Historia de Ibiza. Volumen IV*. Palma: Daedalus, 485 p.
- MARÍ, Isidor (1979). «Sobre el romanç eivissenc "En Rodriguet"». *Randa*, núm. 9, p. 201-208.
- (2016). «La relació entre Baltasar Samper i Isidor Macabich». *Eivissa*, núm. 59, p. 18-25.
- MASSOT, Josep (1964). «Aportació a l'estudi del romancer balear». *Estudis Romànics*, núm. 7, p. 63-155.
- MENÉNDEZ, Marcelino (1945). *Antología de poetas liricos castellanos. Vol 7*. Santander: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 400 p.
- MILÀ, Manuel (1882). *Romancerillo catalán, canciones tradicionales*. Barcelona: A. Verdaguer, 456 p.
- ORIO, Carme, SAMPER, Emili (2017). *Història de la literatura popular catalana*. Alacant / Palma / Tarragona: Publicacions Universitat d'Alacant / Edicions Universitat de les Illes Balears / Publicacions Universitat Rovira i Virgili, 606 p.
- PLANELL, Victori (1985). «Expressions psicològiques i psicopatològiques a les cançons i rondalles de les Illes Pitiüses». *Eivissa*, núm. 15, p. 33-35.
- PRATS, Antoni (1987). «Apunts per a un estudi d'un romanç eivissenc del cicle cidia: En Rodriguet». *Eivissa*, núm. 17, p. 42-45.
- REBÉS, Salvador (1991). «Últimas investigaciones sobre el Romancero catalán». *Euskera*, núm. 36, p. 807-824.
- TORRES, Marià (2008). «La literatura popular eivissenca». *Anuari Verdaguer*, núm. 16, p. 451-471.

JOAN GOMILA PERE ■